

РОЗДІЛ III. Археологія. Музеєзнавство. Пам'яткознавство. 4, 2017

5. Гарден Ж. К. Теоретическая археология / Ж. К. Гарден. – Москва : Прогресс, 1983. – 297 с.
6. Гріфен Л. О. До питання про класифікацію об'єктів історико-культурної спадщини / Л. О. Гріфен // Треті Зарембівські читання : зб. наук. праць. – Київ, 2011. – С. 17–27.
7. Классификация в археологии / отв. ред. Е. М. Колпаков. – Санкт-Петербург : ИИМК РАН, 2013. – 248 с.
8. Клейн Л. С. Археологические источники : учеб. пособие / Л. С. Клейн. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1978. – 120 с.
9. Мартынов А. И. Методы археологического исследования / А. И. Мартынов, Я. А. Шер. – Москва : Высш. шк., 1989. – 223 с.
10. Теоретичні та науково-методичні засади підготовки статей про пам'ятки історії до «Зводу пам'яток історії та культури України» / автори й упоряд. Л. О. Гаврилюк, В. О. Горбик (кер.), Г. Г. Денисенко, С. І. Кот, Е. М. Піскова, П. І. Скрипник, Л. Д. Федорова. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 272 с.
11. Фаган Б. Археология. В начале / Б. Фаган, К. ДеКорс. – Москва : Техносфера, 2007. – 592 с.
12. Ławecka D. Wstęp do archeologii / Dorota Ławecka. – Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 205 с.

Верба Тарас. Попытка классификации памятников археологии раннемоделного времени на Волыни. В статье решается вопрос классификации памятников археологии раннемоделного времени. Рассмотрены основные классификационные системы, принятые в археологических школах разных стран. Перечисляются основные типы памятников XVI–XVIII вв., которые встречаются на территории Волынской области, и проводится попытка их классификации. Учитывая, что по истории раннемоделного времени осталось значительное количество письменных источников, которые часто содержат информацию о назначении и сути памятников, для систематизации была избрана функциональная классификация. Выбранная схема предусматривает разделение на пять категорий (поселения, некрополи, сакральные памятники, локальные хозяйственные комплексы, сокровища), которые делятся на типы, последние, в свою очередь, – на виды. Кроме этого, создана иерархическая модель, которая разделяет памятники по уровням сложности. Результаты исследования можно использовать как в археологии, так и в памятникоохранной деятельности.

Ключевые слова: археология, раннемоделное время, памятник, классификация, Волынь.

Verba Taras. An Attempt of Classification Early Modern Period Archaeological Monuments in Volyn Region.

The article is focused on the question of classification early modern period archaeological monuments. The author highlights the major classification systems adopted in archaeological schools in different countries. The main types of monuments of XVI–XVIII centuries, which are found in Volyn oblast were listed and was carried an attempt of their classification. Considering that the history of early modern period remained a significant number of written sources which often contain information about the purpose and nature of monuments, it was chosen functional classification for systematization. The chosen scheme provides for division into five categories (settlements, cemeteries, sacred monuments, local economic complexes, treasures), which are divided into types, the latter, in their turn, are divided into kinds. Also a hierarchical model that divides the monuments according to their complexity was created. Results of the research can be used in archaeology and monument protection activity.

Key words: archaeology, early modern period, monument, classification, Volyn.

Статтю подано до редколегії
09.04.2017 р.

УДК 904:7(1=477.82+483.41)«18/19»

Світлана Гаврилюк

Обговорення на археологічних з'їздах Російської імперії питань збереження історико-культурної спадщини Холмщини й Підляшшя

У статті проаналізовано матеріали загальноросійських археологічних з'їздів останньої третини XIX – початку XX ст., у яких розглянуто проблематику збереження пам'яток історії та культури Холмщини й Підляшшя. Підкреслено роль цих наукових зібрань, що проводилися з ініціативи Московського археологічного товариства, особливо у вивченні, збереженні та популяризації історико-культурної спадщини різних регіонів Російської імперії. Установлено, що на археологічних з'їздах оприлюднювалися відомості насамперед про археологічні й

© Гаврилюк С., 2017

археографічні пам'ятки Холмщини та Підляшшя. Такі дослідники, як Я. Головацький, М. Янчук, В. Площанський, М. Біляшівський та інші, наголошували на необхідності вивчення й збереження цих об'єктів історико-культурної спадщини. Означеній справі мало слугувати складання археологічних карт згаданих західних етнічних українських земель. На збереження на цих землях пам'яток повинна була спрямовуватися й діяльність щодо дослідження давніх архітектурних споруд.

Ключові слова: пам'яткознавча діяльність, загальноросійські археологічні з'їзди, Холмщина, Підляшшя, збереження історико-культурної спадщини.

Постановка наукової проблеми та її значення. В історико-пам'яткознавчих дослідженнях українських науковців останніх десятиліть помітне місце відводили висвітленню питань становлення та розгортання в ХІХ – на початку ХХ ст. пам'яткознавчої діяльності в тих регіонах України, які перебували під владою Російської імперії. Упродовж означеного періоду розвитку тут історичного пам'яткознавства, у тому числі й таких західних етнічних українських земель, як Холмщина й Підляшшя (частин Люблінської та Сідлецької губерній), значною мірою сприяли загальноросійські археологічні з'їзди. Започатковані в 1869 р. Московським археологічним товариством, вони впродовж майже п'яти десятиліть залишалися дієвим засобом обміну в наукових колах поглядами, результатами й досвідом досліджень, визначенням перспектив пошуків у різних галузях наук, зокрема в пам'яткознавчій сфері.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Внесок загальноросійських археологічних з'їздів у збереження історико-культурних пам'яток Холмщини й Підляшшя поки що не став предметом спеціального наукового дослідження. Роль археологічних з'їздів загалом в історичному пам'яткознавстві українських земель висвітлював С. Заремба [9], а методологічні питання на третьому археологічному з'їзді в Києві в 1874 р. – А. Ганжа [3]. Однак про представлення на археологічних з'їздах пам'яток Холмщини й Підляшшя, шляхи їх збереження в цих працях не йдеться. Означеної проблеми конкретніше торкнулася польська дослідниця М. Бломбергова [21]. Об'єктом її наукових зацікавлень є діяльність польських дослідників – членів загальноросійських товариств – із вивчення історичних старожитностей. Авторка розкриває замовчуване її попередниками питання контактів представників польської, української та російської історичної науки в галузі археології, що мали вагомое значення для ґрунтового вивчення пам'яток частини західних етнічних українських земель. Однак під час його висвітлення М. Бломбергова подає лише фрагментарні матеріали щодо дослідження українськими й польськими пам'яткознавцями старожитностей Холмщини та Підляшшя й представлення їх на окремих археологічних з'їздах.

Мета та завдання статті. Ураховуючи недостатній рівень вивчення проблеми, ставимо за мету на основі не оприлюднених раніше справ із фондів Центрального історичного архіву Москви, Державного архіву в Любліні (Польща), опублікованих у виданнях Московського археологічного товариства протоколів його засідань, статей у «Трудах...» археологічних з'їздів тощо висвітлити обговорення під час підготовки й роботи загальноросійських археологічних з'їздів проблеми збереження пам'яток означених теренів. У контексті поставленої мети увагу зосереджуємо на виконанні таких завдань, як, зокрема, розкриття питань про можливість проведення одного з археологічних з'їздів у Холмі та щодо складання археологічних карт Люблінської й Сідлецької губерній як вагомого фактора окреслення перспектив розвитку археології на західних околицях тодішньої Російської імперії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. До початку Першої світової війни загальноросійські археологічні з'їзди збиралися п'ятнадцять разів [9, с. 123]. Поряд з археологією (у сучасному розумінні слова) предметом обговорення на їхніх засіданнях виступали проблеми історії мистецтва, сфрагістики, нумізматики, антропології, історії архітектури, історичної географії, античної культури, мовознавства тощо. Це повністю відповідало притаманному ХІХ ст. розумінню археології як науки про пам'ятки старовини, а не дисципліни, що займається суто викопними старожитностями [4, с. 43–54]. Тому напередодні з'їздів здійснювали дослідження старовинних архітектурних будівель, пошук археографічних матеріалів, що стосувалися минувшини території, на якій мав відбуватися з'їзд; збирали нумізматичні, мистецькі, археологічні, етнографічні реліквії. До проведення необхідних досліджень, збору інформації про пам'ятки напередодні з'їздів, а також до участі в обговоренні актуальних пам'яткознавчих питань на засіданнях з'їздів активно залучали місцеву адміністрацію, світські й церковні інституції відповідного регіону, краєзнавців-аматорів і колекціонерів.

Організацією з'їздів, які проходили переважно один раз на три роки, керував спеціально створений Попередній комітет, що підпорядковувався керівництву Московського археологічного товариства. Він діяв у місті, де планувалися засідання чергового з'їзду. До його складу входили члени ради Московського археологічного товариства, делегати від інших науково-громадських інституцій, представники місцевої адміністрації, відомі дослідники та шанувальники старовини, які проживали в регіоні, місцеве дворянство. Попередній комітет визначав терміни роботи з'їзду, розробляв його програму, окреслював завдання щодо вивчення пам'яток, готував список тем і проблем, які насамперед повинні були порушуватись у доповідях і повідомленнях.

Роботу з'їздів супроводжували спеціально підготовлені виставки предметів старовини. Тут виставлялися викопні пам'ятки, колекції творів мистецтва, світлини й малюнки давніх архітектурних споруд, рукописні та друковані книги, інші експонати, які найяскравіше характеризували історію й культурні цінності відповідного регіону Російської імперії. Матеріали до виставок надходили від загальноросійських і регіональних світських наукових товариств, церковних братств, приватних колекціонерів, серед яких було немало дослідників старовини тієї чи іншої території, музеїв. Результати роботи з'їздів публікувалися в «Трудах...», що виходили у світ після закінчення їхніх засідань. Тут уміщалися протоколи зборів попередніх комітетів, протоколи засідань кожної секції, тексти доповідей, повідомлень або короткий виклад їхнього змісту, резолюції з'їздів і т. ін.

Історико-культурні реліквії Холмщини й Підляшшя вивчали в процесі підготовки та обговорювали під час проведення першого (Москва, 1869 р.), шостого (Одеса, 1884 р.), дев'ятого (Вільно (нині – Вільнюс), 1893 р.) й особливо одинадцятого (Київ, 1899 р.) загальноросійських археологічних з'їздів. Окремі з них представлено на дванадцятому (Харків, 1902 р.), тринадцятому (Катеринослав, 1905 р.), чотирнадцятому (Чернігів, 1908 р.) і п'ятнадцятому (Новгород, 1911 р.) археологічних з'їздах. Так, у виголошеному на першому археологічному з'їзді листі колишнього попечителя Віленського учбового округу, знавця й любителя старовини І. Корнілова до високопоставленого державного службовця В. Вельямінова-Зернова йшлося про те, що «взагалі західні губернії являють чудову археологічну область, багату на найдавніші православні руські пам'ятки, речові та писемні» [15, с. 108]. Але частина їх, як зазначав автор листа, безповоротно втрачена. Тим старожитностям, які ще залишилися, «небезпека знищення буде... загрожувати й надалі, якщо російські вчені й любителі вітчизняних старожитностей не візьмуть їх під свій захист і не потурбуються оборонити їх від римокатолицьких фанатиків та від польських учених і політичних пропагандистів...» [15, с. 108].

І. Корнілов наголосив, що в Північно-Західному краї Росії та в Холмській уніатській єпархії на кінець 1860-х років немає, окрім Віленської археографічної комісії, наукових закладів, здатних серйозно зайнятися проведенням тут історико-пам'яткознавчих досліджень. Тому автор закликав учасників з'їзду під час обговорення заходів щодо поживлення пам'яткознавчої діяльності особливо увагу звернути на західні губернії й Холмську уніатську єпархію. Він уважав, що «польські пам'ятки цього краю повністю досліджені і про збереження їх старанно турбуються польське суспільство й латинське духовенство». Тому «природно бажати, щоб і руські пам'ятки не залишалися в забутті. Увага до них російських учених тим потрібніша, що місцеві католики та євреї про їх збереження турбуватися не будуть» [15, с. 109].

На шостому загальноросійському археологічному з'їзді (Одеса, 1884 р.) з доповіддю «Про видання Віленської археографічної комісії» виступив її голова Я. Головацький (один із колишніх учасників відомої східногалицької «Руської трійці» – С. Г.). Характеризуючи діяльність комісії з вивчення й публікації писемних пам'яток, промовець зазначив, що «за винятком Підляхії, чи воєводства Підляського, у якому актові книги писані переважно латиною, і Жмудського воєводства, у якому часто трапляються акти латинською, польською й навіть німецькою мовами, усі інші суди та установи використовували руську мову й руські письмена» [16, с. 429].

На дев'ятому археологічному з'їзді (Вільно, 1893 р.) Холмщину та Підляшшя представляли викладач Холмської гімназії краєзнавець А. Будилович і дослідник холмської й підляської старовини М. Янчук [7, с. 118]. І до сьогодні в Україні майже невідомою залишається пам'яткознавча діяльність Миколи Янчука (1859–1921). Він народився в селі Корниця Костянтинівського повіту Сідлецької губернії в українській селянській родині греко-католицького віросповідання. У 1871 р. почав навчання в Більській гімназії, яке продовжив у Москві. Згодом навчався на історико-філологічному факультеті Московського університету. Після залишення при університеті в 1888–1889 рр. успішно

склав іспити й отримав диплом магістра. Ще під час навчання захопився етнографічними дослідженнями. За дорученням Імператорського товариства любителів природознавства, антропології й етнографії, неодноразово відряджався для етнографічних пошуків у західні губернії Росії, у тому числі на Підляшшя. З 1889 р. М. Янчук працює редактором часопису «Етнографічний огляд» («Этнографическое обозрение») – органу етнографічного відділу Товариства. У 1892 р. став працівником Рум'янцевського музею в Москві, де з 1897 р. був хранителем етнографічного відділу [10, с. 423; 20, с. 99–135]. Окрім етнографічних, цікавився історичними пам'ятками Холмщини й Підляшшя. Результатом їх вивчення стали виступи на засіданнях Московського археологічного товариства [6, с. 10], а також праці дослідника «Деякі відомості з археології Підляшшя» [6, с. 147] та «Кургани Люблінської губернії» [2, с. 368–370]. М. Янчук був одним з авторів «Записок для керівництва підготовчих досліджень і розкопок у Західному краї», підготовлених напередодні дев'ятого загальноросійського археологічного з'їзду [17, с. 25].

Предметом обговорення на цьому з'їзді стали й археографічні пам'ятки Холмщини та Підляшшя. Про них ішлося в доповіді, що її виголосив член Віленської археографічної комісії В. Площанський – відомий галицький москвофіл, який через свої політичні погляди змушений був залишити Австро-Угорщину й емігрувати до Росії [13]. В її основу покладено характеристику змісту писемних пам'яток (актів) колишнього Люблінського архіву, які з 1887 р. перебували у Віленському центральному архіві та не ввійшли до XIX тому видань Віленської археографічної комісії [13, с. 154]. Із наявних актів гродських, земських, підкоморських судів різних місцевостей Холмщини й Підляшшя В. Площанський вибрав та проаналізував, зважаючи на їх давність і політичну значущість, акти холмських судів XV–XVIII ст. Доповідач навів цікаві факти про давні православні шляхетські роди, перехід представників багатьох із них у католицьку віру, реакцію на рішення Берестейського собору 1596 р. про запровадження унії, насильницьке заволодіння уніатів православними храмами на Холмщині, відкриття тут католицьких й уніатських середніх навчальних закладів. Використовуючи скарги уніатських священників Красностава, Грубешова, Косниц та інших містечок і сіл, В. Площанський розповів про опір місцевого православного населення насадженню унії [13, с. 154–165].

У доповіді на з'їзді В. Площанський проаналізував також численні скарги, адресовані судовій владі міста Холма представниками різних станів православного суспільства. Звертаючи увагу на імена авторів скарг та назви місцевостей, із яких вони надходили, а також трактуючи наявний у документах термін «*tutenus*» як «руський» (у розумінні «російський»), замість «руський» (тобто український), В. Площанський намагається обґрунтувати тезу про нібито одвічну належність Холмщини й Підляшшя російській народності та російському православ'ю. Він неодноразово підкреслює, що «мешканці Холмсько-Белзької єпархії, за незначними винятками, були росіянами» [13, с. 154–155], стверджує, що протягом XV–XVI ст. «жителі Забужжя користувалися ... російською мовою й писемністю в приватних своїх угодах і листуванні, а лише офіційні судові акти переписувалися латинською мовою, як це було прийнято на Заході, потім також у землях та воєводствах, що входили до складу польської «корони», між якими була Холмська земля» [13, с. 155]. В. Площанський далі зазначає: «В актових книгах коронних земель російська азбука стала з'являтися тільки з початком XVII ст., саме на основі сеймової ухвали 1601 р., де сказано, що волинцям варто видавати сеймові рішення по-російськи. Тоді вже записувалися в холмські книги не перекладні документи, а справжні, як, наприклад, російський запис митрополита Патея (Поцея) Григорію Михайловичу в 1604 р. і російський акт новгородського суду в 1606 р.» [13, с. 155].

Наголошуючи на значущості давніх актів для вивчення минулого, В. Площанський завершив доповідь так: «... Особливо важливими треба вважати судові записи, які зовсім не повинні містити в собі неправильних вказівок, наприклад, щодо діючих осіб, місцевостей, часових та інших обставин і предметів, які не пов'язані з матеріальним збитком чи прибутком і кримінальними злочинами, при яких одна сторона зазвичай перебільшує факти, інша – применшує» [13, с. 165]. Цими словами дослідник ще раз підкреслив роль судових документів епохи Середньовіччя у виправданні деполонізаційної й антиукраїнської політики самодержавства на Холмщині та Підляшші.

Щодо одинадцятого загальноросійського археологічного з'їзду (Київ, 1899 р.), то поряд з оглядом пам'яток Волині (а саме їм передусім присвячено роботу з'їзду) його організатори передбачали провести дослідження історико-культурної спадщини Холмщини та Підляшшя. Для цього В. Антонович мав вивчити й доповісти, які пам'ятки княжого періоду збереглися у Холмі, Угруску, Ве-

рещині, Столп'ї, Комові, Андрєєві, інших населених пунктах Холмської землі. М. Біляшівський отримав доручення підготувати загальні підсумки археологічних досліджень Холмщини [19, с. 16, 17]. Однак низка причин – широка географія питань, які передбачалося обговорити на з'їзді, нестача коштів, слабкий на той час рівень історичного й пам'яткознавчого вивчення Холмщини та Підляшшя, майже повна відсутність тут наукового потенціалу з числа російськомовних дослідників і т. ін. – перешкодила виконати це завдання.

Утім предметом розгляду на засіданнях одинадцятого археологічного з'їзду стали пам'ятки Холмщини й Підляшшя. Із доповіддю «Результати археологічної екскурсії на річку Західний Буг» (у працях з'їзду її опубліковано під назвою «Дюнні стоянки неолітичної епохи на берегах р. Західного Бугу в середній його течії») виступив М. Біляшівський [8, с. 42; 18, с. 673–713]. Закономірно, що головним доповідачем з пам'яткознавчої тематики Холмщини став на з'їзді саме цей дослідник. Ще в середині 1890-х років, працюючи директором архіву фінансового управління Царства Польського у Варшаві, М. Біляшівський зацікавився старожитностями Холмщини, у тому числі археологічними. Він налагодив контакти з місцевими краєзнавцями, започаткував збір матеріалу для підготовки археологічних карт Люблінської й Сідлецької губерній. М. Біляшівський був серед тих дослідників, хто наполягав на необхідності поживалення археологічного вивчення Холмщини. Свої аргументи він підтверджував фактами, які свідчили про відсутність цілісних і ґрунтовних відомостей стосовно цієї території, порівняно з іншими регіонами Росії. На думку вченого, саме археологічні дослідження зможуть чи не найповніше розкрити маловідомі сторінки сивої давнини Холмщини, дадуть можливість вивчити історію заселення краю в епоху первіснообщинного ладу, ранньослов'янський період, відкрити невідомі сторінки минушини Галицько-Волинського князівства, особливо за князювання Данила Романовича та його наступників [1, с. 96; 18, с. 673–674].

Про пам'ятки Стрілецької православної парафії Грубешівського повіту Люблінської губернії (ікону Покрови з описом її історії, датованим 1416 р., Євангеліє видання Почаївської Успенської лаври 1690 р., королівську грамоту 1676 р., метричні книги середини XVIII ст., ін.) розповів на з'їзді Г. Крашкевич [19, с. 157]. Однак друкований варіант виступу він не подав, тому в «Трудах...» з'їзду про цей матеріал згадано лише в протоколах.

Зацікавлення пам'ятками Холмщини й Підляшшя як одного з найменш вивчених теренів Російської імперії зберігало актуальність і на початку ХХ ст. Це, зокрема, засвідчує звіт завідувача давньосховищем Холмського Святогородицького православного церковного братства Ф. Кораллова про поїздку до Москви 1–14 січня 1909 р. Він був відряджений туди для участі в засіданні Московського археологічного товариства стосовно підготовки п'ятнадцятого археологічного з'їзду. Ф. Кораллов інформував: «...Місцем для майбутнього в 1911 р. XV археологічного з'їзду пропонувалися: Крим, Новгород, Рязань і Холм. Честь призначення Холма бути місцем для всеросійського археологічного з'їзду, як заявила привселюдно гр. Уварова – голова Імператорського московського археологічного товариства, – належить ініціативі п. директора Імператорського археологічного інституту в Санкт-Петербурзі – Миколи Васильовича Покровського. Останній завжди співчутливо ставиться до історико-археологічних потреб і запитів м. Холма» [5, арк. 160]. Але Ф. Кораллов у виступі делікатно відхилив таку пропозицію. Він аргументував це тим, що ні з наукового, ні з матеріально-побутового поглядів Холм ще не готовий до того, щоби прийняти учасників з'їзду і забезпечити нормальні умови їхньої роботи. Адже, як довідався Ф. Кораллов, Московське археологічне товариство зазвичай витрачає на кожен з'їзд від 2 до 2,5 тис. рублів. «Цією сумою далеко не покриваються витрати влаштування й попередніх робіт з'їзду, наприклад, на одні розкопки для з'їзду в Чернігові проф. Самоквасов... витратив до 3000 р. власних. Загалом з'їзд обходиться від 5 до 6 тисяч» [5, арк. 162].

Проте відхилення Ф. Коралловим пропозиції М. Покровського не означало, що наукова громадськість Холмщини й Підляшшя взагалі відмовлялася від проведення в Холмі археологічного з'їзду. Ф. Кораллов у звіті писав: «Маючи доручення ради Братства, я просив, щоб наступний з'їзд був у Холмі, але остаточне вирішення питання цього наступить 1911 або 1912 р. Усі симпатії гр. Уварової, М. В. Покровського та багатьох інших представників, які приїхали, були на боці Холма» [5, арк. 165]. Однак археологічний з'їзд у Холмі так і не відбувся. Тим часом пам'ятки Холмщини й Підляшшя, як і Волині, виставлялися для експонування на виставках наступних археологічних з'їздів, що відбувалися в Росії вже на початку ХХ ст.

Складником роботи багатьох загальноросійських археологічних з'їздів стало представленням на їхніх засіданнях археологічних карт тих земель, пам'яткам яких присвячувався той чи інший з'їзд. Таку пропозицію висунуто й підтримано на другому археологічному з'їзді в Петербурзі в 1871 р. Вона мала на меті складання в майбутньому єдиної археологічної карти Російської імперії. На виконання цього завдання спрямовувалася й виявлена влітку 1888 р. ініціатива Московського археологічного товариства щодо надіслання в усі губернії спеціальних опитувальних анкет. Вони передбачали отримати відповіді про знахідки давніх кам'яних, мідних і бронзових виробів, старовинних монет, зброї, кісток, насипних валів, городищ, курганів, «кам'яних баб», вирізьблених на камені, зокрема скелях, написів [11, арк. 12–15].

Підготовка матеріалу для археологічних карт стала можливою завдяки сприянню Московського археологічного товариства у справі накопичення необхідних відомостей про викопні пам'ятки в різних губерніях імперії й навіть виділення певних коштів на проведення розкопок. Своєю увагою Товариство не обминало Холмщину та Підляшшя. Однак підготувати археологічні карти Люблінської й Сідлецької губерній, у складі яких перебували названі вище західні етнічні українські землі, виявилось не так уже й просто. На заваді стали слабкість місцевих науково-красознавчих сил, що зумовило недостатній рівень пам'яткознавчого вивчення регіону, байдуже ставлення губернського та повітового керівництва до збору відомостей про пам'ятки. Прикладом можуть бути відповіді керівників повітів Люблінської губернії на лист-звернення Московського археологічного товариства 1888 р. Опитувальні анкети з таких багатих на історичні пам'ятки земель заповнені формально, рясніючи записами «немає», «не знаходили», «невідомо» і т. п. [11, арк. 4–7, 12–15, 22–25, 36–38]. 11 січня 1889 р. люблінський губернатор надіслав до Московського археологічного товариства зведену опитувальну анкету, де вказано лише поодинокі випадкові знахідки кам'яних знарядь, давніх монет, кісток тощо. Найбільше даних наведено про насипні вали та городища [11, арк. 82–89].

Зрозуміло, що за наявності таких даних годі було думати про складання відповідних карт. На це звернув увагу під час роботи одинадцятого археологічного з'їзду М. Біляшівський. Він доповідав, що з урахуванням відомостей Імператорської археологічної комісії, даних гмінних управлінь цих територій, зібраних у 1870-х рр. і повідомлених Д. Самоквасовим, інших матеріалів, у Сідлецькій губернії відзначено трохи більше 100, а в Люблінській – і менше 100 локальних місцевостей, де виявляли пам'ятки [12, арк. 35–36]. Становище не поліпшилося й на початку ХХ ст.; як результат, археологічних карт Люблінської та Сідлецької губерній так і не було складено.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Протягом останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. своєрідну роль наукового об'єднаного центру істориків, археологів, мистецтвознавців, представників інших галузей наук, знавців і шанувальників старовини відігравали загальноросійські археологічні з'їзди. Їхнє значення для історичної науки і пам'яткознавчих досліджень уже на початку ХХ ст. оцінювалося так: «Із кожним з'їздом успіхи робіт, досліджень зростають; самі з'їзди стають багатолюднішими, межі їх розширюються. Вони слугують поки що єдиним провідником археологічних знань й ознайомлення публіки з тим, що робиться в науковому світі для дослідження рідної старовини, із тим, до чого треба прагнути для розробки російських старожитностей і збереження давніх пам'яток» [14, с. 16]. Регулярні зустрічі науковців на з'їздах, публікації їхніх матеріалів, пошквалювання за посередництва з'їздів наукових зв'язків – усе це сприяло виробленню концепції пам'яткознавчих досліджень, методики їх підготовки й проведення, давало змогу накреслити завдання щодо пошуку, вивчення та збереження пам'яток.

Це повною мірою стосувалося й історико-культурної спадщини Холмщини й Підляшшя. Наголошуючи на відносно слабкому рівні вивчення цих територій, порівняно з іншими теренами Російської імперії, учасники археологічних з'їздів звертали увагу на подальше руйнування наявних тут архітектурних пам'яток, висували пропозиції щодо їх збереження й охорони, закликали пошквалювати історико-пам'яткознавче вивчення місцевих церковних і світських старожитностей. Ішлося про давні споруди Холма, Замостя, Красностава, інших населених пунктів, археографічні пам'ятки та інші реліквії, необхідність розширення й проведення на науковому рівні археологічних розкопок.

Зацікавлення пам'ятками Холмщини та Підляшшя на археологічних з'їздах помітно активізувало в цих регіонах пошуково-дослідницьку роботу. Її розгортали задовго до з'їзду в галузі археології, архітектури, мистецтвознавства, археографії та інших ділянках пам'яткознавства місцеві

громадські товариства й окремі краєзнавці у співпраці із загальноросійськими й регіональними науковими осередками. Особливо вирізняється щодо цього підготовка й проведення одинадцятого археологічного з'їзду. Саме на ньому з-поміж усіх загальноросійських археологічних з'їздів пам'яткам Холмщини й Підляшшя приділено найбільше уваги. Це виявилось як у тематиці доповідей і повідомлень делегатів, так і на виставці з'їзду. Загалом загальноросійські археологічні з'їзди стали своєрідним якісним етапом у розвитку історичного пам'яткознавства Холмщини й Підляшшя XIX – початку XX ст., відіграли вагомий роль у приверненні уваги наукових сил і громадськості до проблеми збереження пам'яток цих західних етнічних українських земель. Зусилля українських науковців у подальшому можуть бути зосереджені на з'ясуванні ще недостатньо вивчених питань теми, зокрема представленні та обговоренні проблеми збереження історико-культурної спадщини Холмщини й Підляшшя на загальноросійських археологічних з'їздах початку XX ст.

Джерела та література

1. Археологическая летопись Южной России. – 1899. – Т. 1. – Июль.
2. Археологические известия и заметки Императорского московского археологического общества. – 1898. – Т. VI.
3. Ганжа А. И. Методологические вопросы на III Археологическом съезде в Киеве (1874 г.) / А. И. Ганжа // Новые методы археологических исследований : сб. науч. трудов. – Киев : Наук. думка, 1982. – С. 225–233.
4. Генинг В. Ф. Объект и предмет науки в археологии / В. Ф. Генинг. – Киев : Наук. думка, 1983. – 224 с.
5. Дело Холмского православного Свято-Богородицкого братства. Корреспонденция в письмах братства. 1908–1909 гг. // Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 103, sygn. 26, 368 s.
6. Древности. – 1894. – Т. XV. – Вып. 1.
7. Древности. – 1900. – Т. XVI.
8. Древности. – 1901. – Т. XIX. – Вып. II.
9. Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / С. З. Заремба. – Київ : Логос, 1995. – 447 с.
10. Императорское московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914 гг.). – Т. II / под ред. П. С. Уваровой и И. Н. Бороздина. – Москва, 1915. – 702 с.
11. О доставлении требуемых Императорским московским археологическим обществом сведений для составления археологических карт губернии. 1888 г. // Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 116, sygn. A-I 110, 96 s.
12. Переписка с членами Общества о раскопках и археологических исследованиях. [1869–1901] // Центральный исторический архив Москвы, ф. 454, оп. 2, д. 17, 150 л.
13. Площанский В. М. Акты холмских судов XV–XVII вв., в их указаниях для истории и этнографии русского Забужья / В. М. Площанский // Труды Девятого археологического съезда в Вильне. 1893 / под ред. гр. Уваровой и С. С. Слуцкого. – Т. I. – Москва : Тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1895. – С. 154–165.
14. Редин Е. К. Значение деятельности археологических съездов для науки русской археологии / Е. К. Редин. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1901. – 21 с.
15. Труды Первого археологического съезда в Москве. 1869 / под ред. А. С. Уварова. – Москва : Синодальная тип., 1871. – 458 с.
16. Труды Шестого археологического съезда в Одессе (1884 г.). – Т. II. – Одесса : Тип. А. Шульце, 1888. – 434 с.
17. Труды Девятого археологического съезда в Вильне. 1893 / под ред. гр. Уваровой и С. С. Слуцкого. – Т. II. – Москва : Тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1897. – 454 с.
18. Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве. 1899 / под ред. гр. Уваровой и С. С. Слуцкого. – Т. I. – Москва, 1901. – 813 с.
19. Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве. 1899 / под ред. гр. Уваровой и С. С. Слуцкого. – Т. II. – Москва : Печатня А. И. Снегиревой, 1902. – 442 с.
20. Białokozowicz B. Mikołaj Janczuk (1859–1921) / B. Białokozowicz. – Olsztyn : Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1996. – 250 s.
21. Blombergowa M. Polscy członkowie rosyjskich towarzystw archeologicznych. 1839–1914 / M. Blombergowa. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. 143 s.

Гаврилюк Светлана. Обсуждение на археологических съездах Российской империи вопросов по сохранению историко-культурного наследия Холмщины и Подляшья. В статье проанализированы материалы общероссийских археологических съездов последней трети XIX – начала XX вв., в которых рассматривалась проблематика сохранения памятников истории и культуры Холмщины и Подляшья. Подчеркнута роль этих научных собраний, проводившихся по инициативе Московского археологического общества, особенно в изучении,

сохранении и популяризации историко-культурного наследия разных регионов Российской империи. Установлено, что на археологических съездах оглашались сведения прежде всего об археологических и археографических достопримечательностях Холмщины и Подляшья. Такие исследователи, как Я. Головацкий, Н. Янчук, В. Плошанский, Н. Биляшевский и другие, подчеркивали необходимость изучения и сохранения этих объектов историко-культурного наследия. Указанному делу должно было служить составление археологических карт упомянутых западных этнических украинских земель. На сохранение на этих землях памятников должна была направляться и деятельность по исследованию древних архитектурных сооружений.

Ключевые слова: памятникведческая деятельность, общероссийские археологические съезды, Холмщина, Подляшье, сохранение историко-культурного наследия.

Havryliuk Svitlana. The Discussions at the Russian Empire Archaeological Congresses Regarding the Preservation of Cholmshchyna and Pidlyashia Historical and Cultural Heritage. The article analyzes the materials of the All-Russian archaeological congresses of the last third of the XIX – early XX centuries, which considered the problem of preserving the historical and cultural monuments of Cholmshchyna and Pidlyashia. The role of these scientific meetings, conducted at the initiative of the Moscow Archaeological Society, was emphasized, especially in the study, preservation and popularization of historical and cultural heritage of various regions of the Russian Empire. It was established, that archaeological congresses disclosed the information primarily about archaeological and archaeographic monuments of Cholmshchyna and Pidlyashia. Such researchers, as Y. Holovatsky, M. Yanchuk, V. Ploshchansky, M. Bilyashivsky, et al., emphasized the necessity to study and preserve these objects of historical and cultural heritage. Drawing up the archaeological maps of the mentioned western ethnic Ukrainian lands, was supposed to serve this case. The activity concerning the research on ancient architectural structures should have also been directed to the preservation of the monuments at these lands.

Key words: monument study activity, the All-Russian archaeological congresses, Cholmshchyna, Pidlyashia, preservation of historical and cultural heritage.

Статтю подано до редколегії
20.05.2017 р.

УДК 069.5(477.82)

Любомир Більо

Експозиційна та виставкова діяльність музеїв Волинської області (1991–2016 рр.)

У статті проаналізовано експозиційну та виставкову роботу музеїв Волинської області впродовж 1991–2016 рр. Простежено зміни, які відбулись у цьому напрямі музейної діяльності (проведення реекспозицій, розробка за новими підходами експозицій нових музеїв, представлення експозицій у мережі Інтернет, актуалізація тематики виставок). Визначено детермінанти, які вплинули на досліджувані процеси.

Ключові слова: експозиція, виставка, реекспозиція, музей, музейний предмет, Волинська область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Радянський період в історії вітчизняного музейництва характеризувався однобічністю у формуванні фондів колекцій відповідно до постулатів комуністичної ідеології СРСР. З огляду на це музейні експозиції та виставки цього періоду тяжіли до одноманітності, виконували, насамперед, пропагандистську функцію. Проте протягом останніх десятиліть в експозиційно-виставковій діяльності українських музеїв простежено якісні зміни, які виявляються в залученні до експозиційних практик сучасних технічних засобів, оновленні експозицій на основі розширення тематики науково-дослідної роботи установ. Означені процеси в експозиційній та виставковій роботі музеїв потребують аналізу як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, що актуалізує тему дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У новітній українській історіографії з'явилася низка публікацій стосовно різних аспектів експозиційної діяльності музею. Зокрема, із теоретичного погляду, експозиційні практики проаналізовано в дослідженнях Н. Барановської [1], Л. Великої [3], Ю. Ті-